

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС, СІМЕЙНЕ ПРАВО. МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.637; 347.919

Погрібний Сергій Олексійович,
доктор юридичних наук, професор,
суддя Верховного Суду,
м. Київ, Україна

Морозова Стелла Євгенівна,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
м. Одеса, Україна

ВИРІШЕННЯ СПОРІВ МІЖ БАТЬКАМИ ЩОДО УЧАСТІ ОДНОГО З БАТЬКІВ У ВИХОВАННІ ДИТИНИ: ПРОБЛЕМИ СУДОВОЇ ПРАКТИКИ

У статті викладено результати досліджень правового регулювання прав та обов'язків батьків на виховання дитини, рівноправності прав батьків щодо виховання дитини, забезпечення безперешкодного доступу до дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї. На підставі аналізу міжнародно-правових актів, норм національного законодавства, а також матеріалів практики національних судів та ЄСПЛ обґрунтовано рекомендації щодо вирішення спорів між батьками щодо виховання дітей.

Ключові слова: права батьків на виховання дитини; визначення місця проживання дитини; найвищі інтереси дитини; якнайкраще забезпечення інтересів дитини; рівність прав батьків.

Постановка проблеми. Усталеною є думка, що сімейне виховання дитини батьками є запорукою її благополуччя і здорового розвитку. Від самого народження діти навчаються у батьків і покладаються на них. Вплив батьків, мабуть, найбільше значення має у перші роки життя людини. Світогляд дитини формується батьками і сімейним оточенням. Розуміння цих чинників зумовило визначення міжнародних стандартів щодо захисту прав та інтересів дітей і, відповідно, вектора розвитку національного законодавства щодо рівноправ'я батьків, їх відповідальності у разі недбалого поводження з дітьми, відсутності піклування про них тощо.

У разі збереження доброзичливих або терпимих відносин між подружжям, яке розірвало шлюб, залишаються позитивними і їх стосунки як батька та матері спільних дітей. У такому разі віддані підтримці відносин зі своїми дітьми батьки роблять усе можливе задля забезпечення їх гармонійного розвитку, навчання,

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

оздоровлення тощо. На жаль, так буває не завжди, сварки батьків між собою стосовно дітей, небажання хоча б одного з них йти на діалог призводять до судових спорів. У категорії сімейних спорів стосовно дітей найпоширенішими є спори щодо визначення місця проживання дитини, а також щодо визначення судом порядку і способу участі одного з батьків у вихованні неповнолітньої дитини.

Серед численних владних органів, які здійснюють функцію держави з охорони дитинства та вирішення цивільних спорів, важливе місце належить саме суду, який є останньою інстанцією, де учасники сімейних правовідносин намагаються віднайти справедливість. Зважаючи на певні складнощі, що виникають при розгляді спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини, пропонуємо розглянути окремі аспекти їх вирішення у суді, розробити загальні положення, що забезпечують правильний підхід до вирішення найбільш складних і спірних питань сімейного права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі питання вирішення спорів між батьками щодо виховання дітей висвітлювалися в працях В.І. Борисової, І.В. Жилінкової, З.В. Ромовської, Ю.С. Червоного, Я.М. Шевченко, Л.В. Красицької, Н.С. Новик [1], Г.Я. Тріпутьського [2], Ю.В. Черняк [3]. Утім проблеми практики застосування правових норм при розгляді судом спорів, що стосуються дітей, науковцями висвітлюються досить обмежено.

Постановка завдання. Залишаються нероз'ясненими багато питань, які викликають складнощі в практиці судів, органів опіки та піклування, у діяльності адвокатів при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини. Метою цієї статті є висвітлення окремих із них.

Виклад основного матеріалу дослідження. Статтею 18 Конвенції ООН про права дитини передбачено забезпечення з боку держав-учасниць визнання принципу загальної та однакової відповідальності обох батьків за виховання і розвиток дитини. Батьки або у відповідних випадках законні опікуни несуть основну відповідальність за виховання і розвиток дитини. Предметом їх основного піклування є найкращі інтереси дитини [4]. Статтею 27 Конвенції ООН про права дитини орієнтовано держави-учасниці на визнання права кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Основну відповідальність за забезпечення умов життя, необхідних для розвитку дитини, покладено на батьків або інших осіб, які виховують дитину, в межах їх здібностей і фінансових можливостей.

У пункті 1 статті 9 Конвенції про права дитини передбачено, що держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи, згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно ухвалити рішення щодо місця проживання дитини.

Згідно з пунктом 3 статті 9 Конвенції про права дитини, держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті стосунки і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

Конвенція про права дитини містить важливі положення про соціальне та економічне благополуччя дітей. Водночас на батьків покладається основна відповідальність за догляд, розвиток і підтримку своєї дитини, підготовку її до свідомого життя, держава зобов'язана надавати батькам і опікунам допомогу, якщо вони не можуть належним чином піклуватися про дитину.

Стаття 26-3 Загальної декларації про права людини 1948 р. надає пріоритетне право батькам у виборі виду освіти для своїх малолітніх дітей [5].

Стаття 10-1 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 р. спрямовує політику держав-учасниць Пакту на визнання того, що сім'я, яка є природним і основним осередком суспільства, повинні надаватися за можливістю якнайширша охорона і допомога, особливо при її утворенні і поки на її відповідальності лежить турбота про несамотійних дітей та їх виховання. Статтею 13-3 цього Пакту зобов'язано Держави, які беруть участь у ньому, поважати свободу батьків і у відповідних випадках законних опікунів обирати для своїх дітей не тільки запроваджені державною владою школи, а й інші школи, що відповідають тому мінімуму вимог щодо освіти, який може бути встановлено чи затверджено державою, і забезпечувати релігійне та моральне виховання своїх дітей відповідно до власних переконань [6].

У преамбулі Європейської конвенції про здійснення прав дітей, якою визначено особливості розгляду судовим органом справ, що стосуються дітей, – сімейних справ, зокрема тих, що пов'язані зі здійсненням батьками своєї відповідальності при вирішенні питань стосовно місця проживання дітей і доступу до них, визнано важливість ролі батьків у захисті та підтримці прав і найвищих інтересів дітей [7].

Наведені норми міжнародних договорів запроваджують ті стандарти, яких мають дотримуватися законодавчі, виконавчі та судові органи держав-учасниць під час вирішення питань, що стосуються благополуччя дітей, а саме – їх освіти, розвитку, перебування в сімейному середовищі тощо. Передусім, це відбувається шляхом забезпечення впровадження якісних та ефективних законодавчих норм, що відповідають наведеним стандартам та розвивають їх, а також справедливого та своєчасного розгляду спорів між батьками з питань, що стосуються виховання дітей, уповноваженими виконавчими органами і судами.

Розглянемо діючий механізм правового регулювання досліджуваних відносин за правом України.

Положення статті 51 Конституції України зобов'язує батьків утримувати дітей до їх повноліття.

Регулювання сімейних відносин здійснюється СК України, зокрема, з метою забезпечення кожної дитини сімейним вихованням, можливістю духовного та фізичного розвитку (частина друга статті 1).

Серед обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини, у статті 150 СК України передбачено такі, як: виховання дитини в дусі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї Батьківщини; піклування про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток (частини перша, друга). Необхідно погодитися з науковцями щодо того, що у цій та інших статтях СК України “одержала своє розв'язання багаторічна дискусія науковців щодо правомірності розгляду права батьків на виховання дитини одночасно і як обов'язку” [8]. Адже стаття 61 КпШС України 1969 р. містила положення, якими встановлено, що батьки мають право і зобов'язані виховувати своїх дітей, що значно ускладнювало доведення виконання батьками їхніх обов'язків у суді. “У чинному СК України проведена чітка межа між правами та обов'язками батьків щодо виховання дитини шляхом закріплення переліку обов'язків батьків щодо виховання та розвитку дитини у одній статті, а переліку їхніх прав щодо виховання у іншій. Тим самим законодавець усунув численні непорозуміння, які траплялися під час застосування на практиці норм КпШС України про батьківське виховання, а також ті різночитання, які існували при тлумаченні цих норм науковцями” [8].

Статтею 8 Закону України “Про охорону дитинства” встановлено, що кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку. Батьки або особи, які їх замінюють, несуть відповідальність за створення умов, необхідних для всебічного розвитку дитини, відповідно до законів України [9].

Право на достатній життєвий рівень вимагає як мінімум того, щоб кожна дитина користувалася необхідними правами для існування і розвитку – мала достатнє харчування, одяг, житло, можливості для розвитку своїх творчих здібностей тощо і, за потреби, необхідні медичні допомогу і послуги та умови догляду. Важливим є не тільки забезпечення надання дитині повноцінного харчування, освіти, відпочинку, охорони здоров'я, а й те, що кожна дитина повинна мати можливість без необґрунтованих перешкод бути повноцінним учасником звичайної повсякденної взаємодії з батьками та іншими родичами. Батьки також мають право на спілкування з дитиною таким чином, щоб не завдавати шкоду їй. Люди загалом повинні мати можливість задовольняти свої основні потреби в спілкуванні один з одним на умовах поваги до гідності, без приниження один одного.

Захист батьківських прав та забезпечення можливості реалізації обов'язку щодо виховання дитини забезпечується законодавством. Законодавство України закріплює принцип рівності прав батька і матері. Право на виховання є суб'єктивним правом. Воно характеризується як міра не тільки можливої, а й належної поведінки осіб.

Відповідно до частини першої статті 153 СК України мати, батько та дитина мають право на безперешкодне спілкування між собою, крім випадків, коли таке право обмежене законом.

Батьки мають рівні права та обов'язки стосовно дитини незалежно від того, чи перебувають вони у шлюбі між собою, а тому питання виховання дитини

вирішується батьками спільно (частина перша статті 141, частина перша статті 157 СК України). Відповідно до частини другої статті 141 СК України розірвання шлюбу між батьками, проживання їх окремо від дитини не впливає на обсяг їхніх прав і не звільняє від обов'язків щодо дитини, крім випадку, передбаченого частиною п'ятою статті 157 цього Кодексу.

Таким випадком, відповідно до частини п'ятої статті 157 СК України, з 06 лютого 2018 р. було названо можливість того з батьків, з ким за рішенням суду проживає дитина, самостійно вирішувати питання щодо тимчасового виїзду дитини за межі України з метою лікування, навчання дитини за кордоном, відпочинку, за наявності довідки, виданої органом державної виконавчої служби, про наявність заборгованості зі сплати аліментів, сукупний розмір якої перевищує суму відповідних платежів за шість місяців [10].

З 28 серпня 2018 р. із набранням чинності законодавчих змін до частини п'ятої статті 157 СК України таких випадків передбачено кілька [11]. На сьогодні норми СК України певною мірою урівноважують права того з батьків, з ким проживає дитина, і того, хто проживає окремо від неї.

Частини друга–четверта статті 157 СК України орієнтують батьків на розумне вирішення ними питань щодо виховання дитини. Так, частина друга цієї статті передбачає, що той із батьків, хто проживає окремо від дитини, зобов'язаний брати участь у її вихованні і має право на особисте спілкування з нею, а частина третя – що той із батьків, з ким проживає дитина, не має права перешкоджати тому з батьків, хто проживає окремо, спілкуватися з дитиною та брати участь у її вихованні, якщо таке спілкування не перешкоджає нормальному розвитку дитини.

Частина четверта статті 157 СК України надає батькам право укласти договір щодо здійснення батьківських прав та виконання обов'язків тим із них, хто проживає окремо від дитини, в якому передбачити відповідальність останнього за завдану матеріальну та моральну шкоду тим із батьків, хто проживає з дитиною, у разі його ухилення від виконання договору.

Таким чином, право дітей і батьків на достатнє спілкування може бути реалізовано за допомогою різних правових заходів. У ідеальному світі батьки відклали б у бік свої розбіжності і співпрацювали б, щоб активно брати участь у житті своїх дітей для їх блага і розвитку. Навіть у разі, якщо батьки дійшли згоди щодо визначення місця проживання дитини або вирішили спір щодо визначення місця проживання дитини у суді, як це передбачено статтями 160, 161 СК України, досить часто спори щодо реалізації права та виконання обов'язків батьків на виховання їхньої дитини не вщухають. На жаль, у житті часто трапляється, що батьки не бажають порозумітися один з іншим заради досягнення цієї мети, іноді не здатні вирішити свої особисті конфлікти колишні подружні пари або особи, які перебували у фактичних шлюбних відносинах, не залучаючи в спори та конфлікти своїх дітей. Причому достатньо непоступливості, упертості однієї зі сторін спору, щоб не дійти згоди як у дрібних побутових питаннях, так і у найважливіших – щодо виховання дитини, для її розвитку та здоров'я.

Статтею 158 СК України передбачено можливість вирішення спорів щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї, органом опіки та піклування. Рішення про це орган опіки та піклування постановляє на підставі вивчення умов життя батьків, їхнього ставлення до дитини, інших обставин, що мають істотне значення. І хоча рішення органу опіки та піклування є обов'язковим до виконання, досить часто батьки ухиляються від його виконання, вважаючи його упередженим на користь одного з них. І такі побоювання часто мають підстави, а тому батьки йдуть за вирішенням спору до суду.

Частинами першою та другою статті 159 СК України передбачено, якщо той із батьків, з ким проживає дитина, чинить перешкоди тому з батьків, хто проживає окремо, у спілкуванні з дитиною та у її вихованні, зокрема якщо він ухиляється від виконання рішення органу опіки та піклування, другий із батьків має право звернутися до суду з позовом про усунення цих перешкод. Суд визначає способи участі одного з батьків у вихованні дитини (періодичні чи систематичні побачення, можливість спільного відпочинку, відвідування дитиною місця його проживання тощо), місце та час їхнього спілкування. В окремих випадках, якщо це зумовлено інтересами дитини, суд може обумовити побачення з дитиною присутністю іншої особи. Під час вирішення спору щодо участі одного з батьків у вихованні дитини береться до уваги ставлення батьків до виконання своїх обов'язків, особиста прихильність дитини до кожного з них, вік дитини, стан її здоров'я та інші обставини, що мають істотне значення, в тому числі стан психічного здоров'я одного з батьків, зловживання ним алкогольними напоями або наркотичними засобами.

Окрім прав батьків стосовно дітей, самі неповнолітні діти теж мають рівні права та обов'язки щодо батьків (стаття 142 СК України), у тому числі й на рівномірне виховання батьками.

У § 54 рішення Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) від 07 грудня 2006 року № 31111/04 у справі “Хант проти України” зазначено, що між інтересами дитини та інтересами батьків повинна існувати справедлива рівновага (рішення у справі “Olsson v. Sweden” (№ 2) від 27 листопада 1992 року, Серія А, № 250, ст. 35–36, § 90) і, дотримуючись такої рівноваги, особлива увага має бути до найважливіших інтересів дитини, які за своєю природою та важливістю мають переважати над інтересами батьків. Зокрема, стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод не надає батькам права вживати заходів, які можуть зашкодити здоров'ю чи розвитку дитини (рішення у справі “Johansen v. Norway” від 07 серпня 1996 року, § 78) [12].

Отже, визначаючи спосіб участі батька у вихованні дитини, спілкуванні з нею, суди мають враховувати принцип рівності прав батьків у вихованні дитини та принцип забезпечення найважливіших інтересів дитини.

Верховний Суд у постанові від 25 квітня 2018 року у справі № 344/2561/16-ц (провадження № 61-12422св18) зазначив, що “у частині першій статті 3 Конвенції про права дитини визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими

органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини.

У рішенні ЄСПЛ у справі “Мамчур проти України” від 16 жовтня 2015 р. Суд зауважив, що при визначенні основних інтересів дитини у кожному конкретному випадку необхідно враховувати дві умови: по-перше, у якнайкращих інтересах дитини буде збереження її зв'язків із сім'єю, крім випадків, коли сім'я виявляється особливо непридатною або явно неблагополучною; по-друге, у якнайкращих інтересах дитини буде забезпечення її розвитку у безпечному, спокійному та стійкому середовищі, що не є неблагополучним (§ 100) [13].

Дещо по-іншому, але з аналогічним змістом, викладено цю позицію ЄСПЛ у рішенні у справі “М.С. проти України” від 11 липня 2017 року – при визначенні найкращих інтересів дитини в конкретній справі слід брати до уваги два міркування: по-перше, в найкращих інтересах дитини зберегти її зв'язки з сім'єю, окрім випадків, коли доведено, що сім'я непридатна або явно дисфункціональна; і по-друге, в найкращих інтересах дитини забезпечити її розвиток в безпечному, надійному і стабільному середовищі та в середовищі, що не є дисфункціональним (§ 76) [14].

Аналіз наведених норм права, практики ЄСПЛ дає підстави для висновку, що рівність прав батьків щодо дитини є похідною від прав та інтересів самої дитини на гармонійний розвиток та належне виховання, й у першу чергу повинні бути визначені та враховані інтереси дитини, виходячи із об'єктивних обставин спору, а вже тільки потім права батьків.

Міжнародні та національні норми не містять положень, які б наділяли будь-кого з батьків пріоритетним правом на проживання з дитиною.

При визначенні місця проживання дитини судами необхідно крізь призму врахування найкращих інтересів дитини встановлювати та надавати належну правову оцінку всім обставинам справи, які мають значення для правильного вирішення спору.

Отже, при розгляді справ щодо місця проживання дитини суди насамперед мають виходити з інтересів самої дитини, враховуючи при цьому сталі соціальні зв'язки, місце навчання, психологічний стан тощо, а також дотримуватися балансу між інтересами дитини, правами батьків на виховання дитини і обов'язком батьків діяти в її інтересах.

При цьому необхідно враховувати, що Декларація прав дитини, принцип 6 якої закріплює правило, що малолітня дитина, крім випадків, коли є виняткові обставини, не має розлучатися зі своєю матір'ю, не є міжнародним договором, не має в Україні виключно обов'язкового характеру, у той час як Конвенція про права дитини, у якій реалізовано принцип примату інтересів дитини понад усім, ратифікована Постановою Верховної Ради України від 27 лютого 1991 року, її норми є частиною національного законодавства згідно зі статтею 9 Конституції України.

У роз'ясненнях Міністерства юстиції України зазначено, що згідно з частиною першою статті 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на

обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Водночас у розумінні Закону України “Про міжнародні договори України” Декларація прав дитини не є міжнародним договором та не потребує надання згоди на її обов'язковість Верховною Радою України у формі ратифікації. У контексті міжнародного права такі, серед іншого, документи, як декларації міжнародних організацій, відносяться до так званого “*soft law*” і з формально-юридичного погляду не є тим “жорстким правом”, яке зобов'язує державу діяти в певний спосіб. Разом з тим, Декларація визнається універсальним і ефективним механізмом та інструментом захисту прав дитини в світовому масштабі і діє з дати прийняття Резолюції Генеральною Асамблеєю ООН від 20 листопада 1959 року [15].

Таким чином, основоположні засади у сфері захисту прав дитини визначає Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року.

Крім цього, ієрархія норм міжнародного права закріплена, зокрема у статті 38 Статуту Міжнародного суду ООН, відповідно до якої суд, який зобов'язаний вирішувати передані йому спори на підставі міжнародного права, застосовує: а) міжнародні конвенції як загальні, так і спеціальні, які встановлюють правила, визнані державами, між якими виник спір; б) міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної в якості правової норми; в) загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; г) із застереженням, зазначеним у статті 59, судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного праву різних націй як допоміжний засіб для визначення правових норм.

Зважаючи на наведене, у ієрархії джерел міжнародного права, положення якого є складовою національного законодавства відповідно до статті 19 Закону України “Про міжнародні договори України”, вищу юридичну силу має саме Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, а не Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року [16].

Таким чином, Верховний Суд дійшов висновку, що Декларація прав дитини є джерелом права, проте у ієрархії джерел міжнародного права вищу юридичну силу має саме Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року, а не Декларація прав дитини від 20 листопада 1959 року [17].

У процесі розгляду справи сімейне життя колишнім подружжям чи партнерами (у разі відсутності реєстрації шлюбу) висвітлюється таким чином, щоб виявляти окремі частини приватного життя учасників, стираючи звичайні межі між тим, що можна обговорювати з погляду суспільної і приватної території, етики. Звинувачуючи один одного, батьки викладають подробиці повсякденного життя, звинувачуючи один одного у жорстокому поведженні з дитиною або викладаючи явні чи надумані, на їх погляд, ризики для благополуччя дитини.

Гальмуючими чинниками, на які слід звернути увагу як на такі, що переважають у спорах та стосуються безперешкодного спілкування батьків із дітьми, варто назвати такі, як залежність відвідування батьком (матір'ю) дитини від фактичної сплати ним (нею) аліментів, а також фінансові труднощі обох батьків – і того, з ким проживає дитина, який забезпечує її повсякденне життя

і утримання, якісні освіти та медичні послуги, координує її розвиток та додаткові заняття, так і того, який проживає окремо і, випадково чи навмисно, доводить свою неспроможність надавати матеріальне забезпечення дитині у розмірі більшому ніж визначено судом чи домовленістю між батьками. Особливо це стосується батьків, які проживають у різних населених пунктах.

При розгляді справи щодо участі у вихованні дитини того з батьків, хто проживає окремо від неї, про усунення перешкод у побаченні з дитиною, спілкуванні з нею та у її вихованні, суди мають визначати, яку роль у житті дитини відіграє кожен із батьків, чи підтримують їх емоційно і фінансово, чи сприяють їх загальному розвитку, чи діють як позитивний зразок для наслідування, діляться своїм досвідом, чи поважають батьки дитину, чи розділяють батьки та матері батьківські обов'язки щодо своїх дітей.

У постанові від 01 липня 2020 року у справі № 138/96/17 (провадження № 61-17718св18) Верховний Суд дійшов висновку, що “визначаючи способи участі одного з батьків у спілкуванні та вихованні дитини, необхідно надавати системну оцінку фактам та обставинам, які впливають на ухвалення певного рішення, зокрема, суд має враховувати, у першу чергу, інтереси дитини, які не завжди можуть відповідати її бажанням, з урахуванням віку, стану здоров'я, психоемоційного стану. Враховуючи постійне проживання дитини разом із одним з батьків, тісний психоемоційний зв'язок саме з нею, обумовлення побачень одного з батьків з дитиною виключно бажанням дитини призведе до унеможливлення реалізації таким батьком своїх прав на участь у вихованні та побаченні з дитиною” [18].

Серед доказів того, що один із батьків вживав заходів щодо налагодження спілкування з дитиною, а інший перешкоджав цьому, що подаються до суду учасниками спору, є довідки та інші документи, складені посадовими особами органів Національної поліції України, висновки органу місцевого самоврядування.

У згаданій постанові суд касаційної інстанції також дійшов висновків, що “дитина є найбільш вразливою стороною під час будь-яких сімейних конфліктів, оскільки на її долю випадає найбільше страждань та втрат. Судовий розгляд сімейних спорів, у яких зачіпаються інтереси дитини, є особливо складним, оскільки в його процесі вирішуються не просто спірні питання між батьками та іншими особами, а визначається доля дитини, а тому результат судового розгляду має спрямовуватися на захист найкращих інтересів дитини.

Сім'я є природним середовищем для фізичного, духовного, інтелектуального, культурного, соціального розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе відповідальність за створення належних умов для цього. Кожна дитина має право на проживання в сім'ї разом із батьками або в сім'ї одного з них та на піклування батьків. Батько і мати мають рівні права та обов'язки щодо своїх дітей. Предметом основної турботи та основним обов'язком батьків є забезпечення інтересів своєї дитини (стаття 11 Закону України “Про охорону дитинства”).

Дитина є суб'єктом права і, незважаючи на вікову категорію, неповну цивільну дієздатність, має певний обсяг прав. Одними з основних її прав є право

висловлювати свою думку та право на врахування думки щодо питань, які стосуються її життя.

Відповідно до частин першої та другої статті 171 СК України дитина має право на те, щоб бути вислуханою батьками, іншими членами сім'ї, посадовими особами з питань, що стосуються її особисто, а також питань сім'ї. Дитина, яка може висловити свою думку, має бути вислухана при вирішенні між батьками спору щодо її місця проживання.

Відповідно до статті 6 Європейської конвенції про здійснення прав дітей від 25 січня 1996 року під час розгляду справи, що стосується дитини, перед прийняттям рішення судовий орган надає можливість дитині висловлювати її думки і приділяє їм належну увагу.

З цією метою дитині, зокрема, надається можливість бути заслуханою під час будь-якого судового чи адміністративного розгляду, що стосується дитини, безпосередньо або через представника чи відповідний орган у порядку, передбаченому процесуальними нормами національного законодавства. Закріплення цього права підкреслює, що дитина є особистістю, з думкою якої потрібно рахуватися, особливо при вирішенні питань, які безпосередньо її стосуються.

При цьому під час вирішення спору щодо виховання дитини, зважаючи на її вікову категорію, бесіду з останньою має проводити психолог, головним завданням якого є встановлення дійсного психоемоційного стану дитини, визначення інтересів дитини та отримання думки щодо бажання дитини спілкуватися з батьками.

Крім того, коли суд бажає вислухати думку дитини аби визначити її побажання щодо проживання з одним із батьків, при цьому не травмувати психіку дитини та уникнути тиску на неї, суд доручає органам опіки та піклування провести невимушену бесіду з дитиною в домашніх або інших комфортних для неї умовах, і повідомити суд про результати цієї бесіди.

Проте суд має враховувати висловлену думку системно, з'ясовуючи фактичні обставини справи, досліджуючи та надаючи належну правову оцінку зібраним у справі доказам у сукупності, що в результаті сприятиме правильному вирішенню питання місця проживання дитини. Тільки так будуть забезпечені найкращі інтереси дитини, а не інтереси та бажання батьків, які вони не можуть чи не бажають вирішувати в позасудовий спосіб.

При цьому суд має право постановити рішення всупереч думці дитини, якщо цього вимагають її інтереси (частина третя статті 171 СК України)" [18].

Згідно з частинами четвертою та п'ятою статті 19 СК України при розгляді судом спорів щодо участі одного з батьків у вихованні дитини обов'язковою є участь органу опіки та піклування, представленого належною юридичною особою. Орган опіки та піклування подає суду письмовий висновок щодо розв'язання спору на підставі відомостей, одержаних у результаті обстеження умов проживання дитини, батьків, інших осіб, які бажають проживати з дитиною, брати участь у її вихованні, а також на підставі інших документів, які стосуються справи. Необхідно зважати на те, що частиною шостою статті 19 СК України суду надано можливість

не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

Усі докази оцінюються судом з погляду доцільності та відповідності їх інтересам дитини.

У будь-якому разі, при застосуванні засобів правового захисту прав та інтересів батьків важливо “разом із водою не виплеснути і немовляти”. Судам варто приділяти першочергову увагу “якнайкращому забезпеченню інтересів дитини” (стаття 3-1 Конвенції ООН про права дитини), “найвищим інтересам дітей” (преамбула, статті 1, 4, 6 та ін. Європейської конвенції про здійснення прав дітей), “інтересам дитини” (частина восьма статті 7 СК України). І хоча неможливо точно законодавчо визначити “найкращі інтереси дитини”, “найвищі інтереси дитини”, суди повинні враховувати конкретні чинники, обставини життя кожної сім’ї, вирішуючи питання про доступ дитини до іншого з батьків, який з нею не проживає. Судам не варто забезпечувати дотримання права батьків у доступі до дитини, якщо воно не узгоджується з цим принципом. І, звичайно, наставляти батьків, які перешкоджають спілкуванню з дитиною другого з батьків, на необхідність справедливого вирішення спору між ними, дотримання прав та інтересів кожного з учасників батьківських правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Новик Н.С. Участь органів опіки та піклування у цивільному процесі України: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2016. 214 с.
2. Тріпунський Г.Я. Процесуальні особливості розгляду спорів, які зв’язані з виникненням, здійсненням та зміною особистих немайнових правовідносин між батьками та дітьми: 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. О., 2007. 227 с.
3. Черняк Ю.В. Уніфікація норм міжнародного цивільного процесу з розгляду сімейних спорів: монографія. К.: Алерта, 2018. 388 с.
4. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989 (редакція зі змінами, схваленими резолюцією 50/155 Генеральної Асамблеї ООН від 21 грудня 1995 року), Конвенцію ратифіковано Постановою ВР № 789-ХІІ від 27.02.1991. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (дата звернення: 21.05.2020).
5. Загальна декларація про права людини, прийнята і проголошена в резолюції 217 А (ІІІ) Генеральної Асамблеї від 10.12.1948. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 21.05.2020).
6. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права, прийнятий 16.12.1966 Генеральною Асамблеєю ООН, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19.10.1973. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (дата звернення: 21.05.2020).
7. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 Конвенцію ратифіковано із заявою Законом від 03.08.2006 № 69-V. ВРУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135(дата звернення: 21.05.2020).
8. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар / за ред. І.В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. С. 428.
9. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 21.05.2020).
10. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення захисту права дитини на належне утримання шляхом вдосконалення порядку примусового стягнення заборгованості зі сплати аліментів: Закон України від 07.12.2017 № 2234-VIII. ВРУ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#n49> (дата звернення: 21.05.2020).

11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення економічних передумов для посилення захисту права дитини на належне утримання: Закон України від 03.07.2018. ВПУ. URL: № 2475-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475-19#n66> (дата звернення: 21.05.2020).

12. Справа “Хант проти України” (Заява № 31111/04) від 07.12.2006. ВПУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126# (дата звернення: 21.05.2020).

13. Справа “Мамчур проти України” (Заява № 10383/09), остаточне рішення від 16.10.2015. ВПУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text (дата звернення: 21.05.2020).

14. Case of M. S. v. Ukraine (Application no. 2091/13) final 11/10/2017. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22M.S.%20against%20Ukraine%22%22itemid%22:%5B%22001-175140%22%5D%7D> (дата звернення: 21.05.2020).

15. Лист Міністерства юстиції України “Щодо надання роз’яснення” від 19.09.2015 № III-16216/10.2. ВПУ. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15#Text (дата звернення: 21.05.2020).

16. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 344/2561/16-ц (провадження № 61-12422св18). ЄДРСР. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/73770505> (дата звернення: 21.05.2020).

17. Постанова Верховного Суду від 25 квітня 2018 року у справі № 344/2561/16-ц (провадження № 61-12422св18). ЄДРСР. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/73770505>. (дата звернення: 21.06.2020).

18. Постанова Верховного Суду від 01 липня 2020 року у справі № 138/96/17 (провадження № 61-17718св18). ЄДРСР. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/90411045> (дата звернення: 20.08.2020).

REFERENCES

1. *Novyk, N.S.* (2016) Uchast' orhaniv opiky ta pikluvannya u tsyvil'nomu protsesi Ukrayiny. “Participation of Guardianship and Custody Bodies in the Civil Process of Ukraine”: 12.00.03 “Civil law and civil process; family law; international private law”. K. 214 p. [in Ukrainian].

2. *Tripul'skiy, H.Ya.* (2007) Protse'sual'ni osoblyvosti roz'hlyadu sporiv, yaki zvyazani z vynyknenniam, zdiysnenniam ta zminoyu osobystykh nemaynovykh pravovidnosyn mizh bat'kamy ta dit'my. “Procedural Features of Dispute Resolution, Which Are Related to the Emergence, Implementation and Change of Personal Non-Property Legal Relations between Parents and Children”: 12.00.03 “Civil law and civil proceedings; family law; international private law”. O. 227 p. [in Ukrainian].

3. *Chernyak, Iu.V.* (2018) Unifikatsiya norm mizhnarodnoho tsyvil'noho protsesu z roz'hlyadu simeynykh sporiv. “Unification of Norms of the International Civil Process on Consideration of Family Disputes: monograph. K.: Alerta. 388 p. [in Ukrainian].

4. UN Convention on the Rights of the Child of 20 November 1989 (as amended by UN General Assembly Resolution 50/155 of 21 December 1995), the Convention was ratified by Verkhovna Rada Resolution No 789-XII of 27 February 1991. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

5. Universal Declaration of Human Rights, adopted and proclaimed in General Assembly resolution 217 A (III) of 10.12.1948. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

6. The International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, adopted on December 16, 1966 by the UN General Assembly, was ratified by the Decree of the Presidium of the Verkhovna Rada of the Ukrainian SSR No 2148-VIII of October 19, 1973. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

7. European Convention on the Exercise of Children's Rights of January 25, 1996. The Convention was ratified by a statement of the Law of August 3, 2006 No 69-V. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135 (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

8. Family Code of Ukraine: scientific and practical commentary / ed. I.V. Zhilinkova. Kh.: Xylon, 2008. P. 428 [in Ukrainian].

9. On Child Protection: Law of Ukraine of April 26, 2001 № 2402-III. VRU. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

10. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning Strengthening the Protection of the Child's Right to Proper Maintenance by Improving the Procedure for Enforced Recovery of Alimony Arrears: Law of Ukraine of December 7, 2017 No 2234-VIII. VRU. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2234-19#n49> (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

11. On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine Concerning the Creation of Economic Preconditions for Strengthening the Protection of the Child's Right to Appropriate Maintenance: Law of Ukraine of July 3, 2018. VRU. URL: № 2475-VIII. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2475-19#n66> (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

12. Sprava "Khant proty Ukrayiny" (Zayava № 31111/04) vid 07.12.2006. Case of Hunt vs Ukraine (Application No 31111/04) of 7 December 2006. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_126# (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

13. Sprava "Mamchur proty Ukrayiny (Zayava № 10383/09), ostatechno rishennya vid 16.10.2015. The case of Mamchur v. Ukraine (Application no. 10383/09), final judgment of 16 October 2015. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a93#Text (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

14. Case of M. S. vs Ukraine (Application no. 2091/13) final 11/10/2017. HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%22M.S.%20against%20Ukraine%22%5D%22itemid%22:%5B%22001-175140%22%5D%7D> (Date of Application: 21.05.2020) [in English].

15. Lyst Ministerstva yustytisyi Ukrayiny "Shchodo nadannya rozyasnennya" vid 19.09.2015 № SH-16216/10.2. Letter of the Ministry of Justice of Ukraine "On Providing Clarification" dated 19.09.2015 № Sh-16216 / 10.2. VRU. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v10_2323-15#Text (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

16. Resolution of the Supreme Court of April 25, 2018 in case No 344/2561/16-ts (proceedings No 61-12422cb18). USSR. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/73770505> (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

17. Resolution of the Supreme Court of April 25, 2018 in Case No 344/2561/16-ts (proceedings No 61-12422cb18). USSR. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73770505> (Date of Application: 21.05.2020) [in Ukrainian].

18. Judgment of the Supreme Court of 1 July 2020 in Case No 138/96/17 (proceedings No 61-17718cb18). USSR. URL: <http://reestr.court.gov.ua/Review/90411045> (Date of Application: 20.08.2020) [in Ukrainian].

UDC 347.637; 347.919

Pohribnii Serhii,

Doctor of Juridical Sciences, Professor,
Judge of the Supreme Court
Kyiv, Ukraine,

Morozova Stella,

Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor,
Odesa I. I. Mechnikov National University,
Department of Civil Law Disciplines
Odesa, Ukraine

DISPUTES SETTLEMENT BETWEEN PARENTS REGARDING THE PARTICIPATION OF ONE OF THE PARENTS IN THE UPBRINGING OF A CHILD: ISSUES OF JUDICIAL PRACTICE

Paper presents the results of research on the legal regulation of the rights and responsibilities of parents to raise a child, equal rights of parents in child rearing,

© Pohribnyi Serhii, Morozova Stella, 2021

DOI (Article): [https://doi.org/10.36486/np.2021.1\(51\).28](https://doi.org/10.36486/np.2021.1(51).28)

Issue 1(51) 2021

<http://naukaipravoohorona.com/>

ensuring unimpeded access to the child of the parent who lives separately from them.

It is well-established that the family upbringing of a child by parents is the key to their well-being and healthy development. Ever since they were born, children learn from their parents and rely on them. The influence of parents is probably most important in the first years of life. The child's world vision is forming by parents and family environment. Understanding of these factors has led to the identifying of the international standards concerning the protection of the rights and interests of children and, respectively, the vector of development of national legislation on parental equality, their responsibility in case of negligent treatment with children, lack of childcare and so on.

The inability of parents to find the common ground on realization of their rights on child rearing and implementation of their parenting responsibilities leads to litigation. There are a lot of issues that cause difficulties in the court practice, guardianship and custody bodies, in the activities of lawyers during court disputes over the participation of one of the parents in the upbringing of the child.

Based on the analysis of international legal acts, norms of national legislation, as well as materials of the practice of national courts and the European Court of Human Rights, the recommendations for resolving disputes between parents regarding the upbringing of children are substantiated.

It is proven that when applying the remedies for the rights and interests of parents, courts should primary pay attention to “the best interests of the child” (Article 3-1 of the UN Convention on the Rights of the Child), “the highest interests of children” (preamble, Articles 1, 4, 6 etc. of the European Convention on the Exercise of Children's Rights), “the interests of the child” (part eight of Article 7 of the Family Code of Ukraine). And although it is impossible clearly to legally define the “best interests of the child”, “the highest interests of the child”, the courts must take into account specific factors, the circumstances of each family living, deciding on the child's access to another parent, who does not live with them. Courts should not ensure parents to have the right to access a child if it does not comply with these principles. And, of course, to instruct parents who prevent communication with the child of the other parent, the need for a fair settlement of the dispute between them, respect for the rights and interests of each participant in the parental relationship.

Keywords: the rights of parents to child rearing; determination of the child's place of residence; child interests; the best ensuring of child interests; equality of parents rights.

Отримано 16.03.2021